

*Заросинський Ю. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

ПРАВОВА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Анотація. У статті досліджується рівень, динаміка, структура злочинів, що вчиняються неповнолітніми. Проаналізовано особливості мотивації поведінки неповнолітнього, що зумовлює вчинення ним злочинів, а також правова основа діяльності суб'єктів запобігання.

Ключові слова: неповнолітні, злочинність неповнолітніх, рівень, динаміка, структура злочинів, що вчиняються неповнолітніми, детермінація злочинності неповнолітніх, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Особливості в системі заходів запобігання злочинності неповнолітніх зумовлені специфікою правового й фактичного становища неповнолітніх як вікової групи населення, що найбільш гостро відчуває формуючий вплив негативних факторів соціального середовища, специфікою детермінант злочинності, а також особистісних якостей дітей, які вчиняють злочини. Запобігання злочинності неповнолітніх повинно плануватися і проводитися на різних рівнях і напрямках, відносно різних контингентів неповнолітніх і характеризуватися значним діапазоном загальновокових, запобіжних, а також спеціальних превентивних заходів. Ці заходи необхідно розробляти залежно від завдань, що стоять перед суб'єктами запобігання та за допомогою специфічних засобів, характерних для органів, які беруть участь у цій діяльності. Уся система превенції повинна бути спрямована на нейтралізацію детермінант, які формують якості особи злочинця неповнолітнього віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемі запобігання злочинності неповнолітніх неодноразово приділялася увага в юридичній науці, причому досліджувалися різноманітні аспекти цього правового інституту залежно від галузі права. У працях таких учених, як Т.С. Барило, М.І. Ветров, А.І. Долгова, А.П. Закалюк, К.С. Ігошев, Т.Л. Кальченко, Н.В. Кулакова, О.М. Костенко, М.В. Костицький, І.П. Лановенко, Ф.А. Лопушанський, П.П. Михайленко, А.Й. Міллер, Г.М. Мінковський, А.Р. Ратинів, А.І. Селецький, С.А. Тарарухін, Т.А. Третьякова, А.П. Тузов, І.К. Туркевич.

В останні роки проблемі злочинності неповнолітніх неодноразово приділялася увага, але аналіз правової діяльності суб'єктів запобігання злочинів, що вчиняються неповнолітніми, було проведено частково.

Комплексне вирішення проблеми розробки заходів запобігання злочинності неповнолітніх можливе тільки при спільній діяльності всіх суб'єктів профілактики на основі застосування запобіжних заходів, що передбачені нормативно-правовими актами. Завданням даної статті є розкриття змісту правової основи діяльності суб'єктів запобігання злочинів, що вчиняються неповнолітніми.

Проблема запобігання злочинності неповнолітніх завжди була і є актуальною. Кризові процеси, що відбуваються в державі сприяли зміні суспільних цінностей, значному розшаруванню населення за рівнем доходів і зумовили «соціальну дезорієнтацію» населення. За таких обставин певна

частина неповнолітніх зробила свій вибір у напрямі порушення закону.

Головна особливість злочинності неповнолітніх міститься в тому, що неповнолітні – це майбутнє будь-якої країни. Діти складають 14,7% населення країни (6710,7 тис. осіб), і необхідно розуміти, що в перспективі – це 100% її населення [4]. Фактори, що породжують злочинність у суспільстві, детермінують і злочинність неповнолітніх. Механізм же їх дій відносно досліджуваної групи специфічний у силу загальновокових психологічних особливостей, своєрідності соціального статусу неповнолітніх. Для цього віку характерні недосформованість власної системи цінностей, підвищена залежність поведінки від оцінки й думки найближчого оточення, її емоційність, нездатність критично оцінювати свої дії та вчинки інших.

Найбільш небезпечною тенденцією у злочинності неповнолітніх є збільшення випадків вчинення корисливих злочинів із застосуванням насилля. Часто крадіжки переростають у грабіж чи в розбійний напад. Основними детермінантами злочинності неповнолітніх є такі: низький матеріальний і духовний рівень життя переважної частини населення України; труднощі в оволодінні професією та працевлаштуванням молоді; відсутність налагодженої системи культурного дозвілля; десоціалізація особи в процесі негативного сімейного виховання; криміногенний вплив на підлітків неформальних груп молоді; втягнення неповнолітніх у злочинні групи дорослими особами з кримінальним досвідом.

Наявність особливостей у системі заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх пов'язана зі специфікою правового й фактичного становища неповнолітніх як вікової групи населення, що найбільш гостро відчуває формуючий вплив негативних факторів соціального середовища, специфікою детермінант злочинності, а також особистісних якостей молодих злочинців. Саме професійний, морально-правовий і кримінальний багаж кожного покоління підлітків визначає кримінологічну ситуацію на майбутні роки, а оскільки цей процес є безперервним, то ці тенденції будуть відображатися на ситуації в країні. І тому, зрозуміло, що протидія девіаціям неповнолітніх – головна кримінологічна проблема суспільства.

Від того, як здійснюються заходи щодо недопущення злочинів дітей, залежить стан і тенденції злочинності у майбутньому, оскільки злочинність неповнолітніх – складна форма кримінальної мотивації. Мотивація злочинів неповнолітніх, з одного боку, специфічна, з іншого багатогранна. Реальні полімотивації можуть бути більш складними й заплутаними. Значна частина мотивів примітивна, що пояснюється незрілістю суб'єктів злочинної поведінки. Таким чином, віднесено злочинність неповнолітніх до складних форм кримінальної мотивації. Специфічною особливістю злочинності неповнолітніх є зумовленість кримінальної поведінки даних суб'єктів: зв'язок причин з проведенням їх часу; відносна часова й територіальна обмеженість формування особистості правопорушників; сильна залежність від оточення; своєрідність особистісних, соціально-групових та інших характеристик.

Особливість запобігання злочинності неповнолітніх полягає в тому, що, з метою застосування таких дій, має бути вирішено масштабне завдання з охорони життя і здоров'я підростаючого покоління [1]. І хоча це самостійний напрям діяльності держави, він тісно пов'язаний з успішним вирішенням кримінологічних проблем.

В основі профілактичної діяльності лежать Закони України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Кодекс законів про шлюб і сім'ю, Кодекс законів про працю, Житловий кодекс, законодавчі акти щодо захисту дітей, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, дітей-інвалідів, дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, а також правові акти стосовно захисту дітей і підлітків від злочинного впливу дорослих елементів, які втягують неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність (пияцтво, наркоманію, проституцію тощо), виготовляють і розповсюджують порнографічну продукцію і видання, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту.

Запобіжна діяльність, що здійснюється державними органами, охоплює широкий комплекс різноманітних за характером заходів, безпосередньо спрямованих на ліквідацію протиправної поведінки неповнолітніх. Об'єктами превентивного впливу є криміногенні фактори, котрі детермінують формування особи молодих злочинців, ситуації, які зумовлюють правопорушення, полегшують їх скоєння [2]. Це передбачено й конкретизовано в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», який визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту й запобігання правопорушенням серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [4].

Для його виконання були створені в системі державних органів структури: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

У Законі чітко визначені їх функціональні права та обов'язки. Ця система покликана вирішувати одне загальне завдання – захищати права й законні інтереси неповнолітніх, усунувши паралелізм і неузгодженість у роботі окремих ланок, які тією чи іншою мірою причетні до цієї справи.

Служби, органи й підрозділи внутрішніх справ України формують систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних єдиними цілями і завданнями, юридично закріплені в законодавчих та інших нормативних актах. За сучасними умовами в системі

ОВС можна виділити два різновиди профілактичної роботи з неповнолітніми. До першого належать служби й підрозділи, що здійснюють профілактичну роботу серед підлітків паралельно з іншими функціями, другий – служби й підрозділи, які спеціально уповноважені здійснювати профілактичну роботу поміж неповнолітніх. Від того, яке місце належить у діяльності перелічених суб'єктів посідає профілактика правопорушень неповнолітніх, залежить і обсяг їх повноважень у цій сфері.

Уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ зобов'язані [4] таке: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розглядати у межах своєї компетенції заяви й повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати у межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, які зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) і спеціальні установи для дітей; виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію й жебрацтво; виявляти осіб, котрі займаються виготовленням і розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених зі спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; повертати до місця постійного проживання, навчання або направляти до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинато, або які заблукали, або залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади; викликати дітей, їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), а також інших осіб у справах та інших матеріалах про правопорушення й у разі ухилення без поважних причин від явки за викликом – піддавати їх приводу; відвідувати правопорушників, що не досягли 18 років, за місцем їх проживання, навчання, роботи, проводити бесіди з ними, їх батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками); отримувати від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності відомості необхідні у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що перебувають у її провадженні; затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин; затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі до п'яти років або більш м'яке покарання, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – до передачі їх під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу, де постійно проживає ця дитина, але не більше восьми годин; затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь, що підпадають під ознаки діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі понад

п'ять років, і які не досягли віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – до доставлення їх до суду для вирішення питання про поміщення їх у приймальники-розподільники для дітей, але не більше дванадцяти годин з моменту їх затримання; здійснювати згідно з чинним законодавством гласні та негласні оперативно-розшукові заходи з метою розкриття кримінальних правопорушень, вчинених дітьми або за їх участю; виявляти, вести облік осіб, які втягують дітей в антигромадську діяльність; проводити обшуки, вилучення та інші слідчі дії відповідно до кримінального процесуального законодавства; проводити за наявності законних підстав огляд дітей, речей, які є при них, транспортних засобів; вилучати документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей; складати протоколи про адміністративні правопорушення дітей, а також їх батьків (усиновителів) або опікунів (піклувальників), які не виконують обов'язків щодо виховання і навчання дітей, інформувати відповідні служби у справах дітей, вносити підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності обов'язкові для розгляду подання про необхідність усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми; доставляти в органи внутрішніх справ на строк до восьми годин дітей, які вчинили адміністративне правопорушення, але не досягли віку, з якого настає адміністративна відповідальність, для встановлення особи, обставин вчинення правопорушення та передачі їх батькам чи особам, які їх замінюють, або у притулки для дітей служб у справах дітей; після встановлення особи дитини невідкладно сповіщати батьків або осіб, які їх замінюють, про адміністративне затримання дитини, а в разі вчинення кримінального правопорушення також інформувати органи прокуратури; повідомляти органи опіки та піклування за місцем перебування дитини про відомий факт залишення його без опіки (піклування) батьків; інформувати відповідні служби у справах дітей про дітей, які затримані чи яким повідомлено про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень; здійснювати, відповідно до законодавства, заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей [4].

Уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ виконують також інші обов'язки й мають інші права, передбачені законодавством.

Саме у сфері протидії злочинності якнайповніше розкриваються загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та психологічні функції суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.

Висновки. Ефективність профілактичної діяльності злочинів неповнолітніх залежить від професійної готовності працівників органів внутрішніх справ до її здійснення; наявності чіткого алгоритму дій при використанні спеціального інструментарію для виявлення дисфункціональних сімей, де підрастають неповнолітні, осіб, що схильні до девіантної, делінквентної та адиктивної поведінки; встановлення особливостей соціальної ситуації їх розвитку, підлітково-молодіжної субкультури, індивідуально-психологічних рис неповнолітніх правопорушників.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
2. Закон України «Про міліцію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
3. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.
4. За даними Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрану.

Заросинский Ю. Л. Правовая основа деятельности субъектов предупреждения преступности несовершеннолетних

Аннотация. В статье исследуется уровень, динамика, структура преступлений, совершенных несовершеннолетними. Проанализирована мотивация противоправного поведения несовершеннолетнего, обусловившая совершение ими преступлений, а также правовая основа деятельности субъектов предупреждения.

Ключевые слова: несовершеннолетние, преступность несовершеннолетних, уровень, динамика, структура преступлений, совершаемых несовершеннолетними, детерминация преступности несовершеннолетних, предупреждение преступлений.

Zarosinski U. Legal basis for activities of preventive subjects of juvenile crimes

Summary. The article studies the level, dynamics, structure of crimes committed by minors. Analyzed the motivation of behavior of a minor, contributing to the commission of the offence it.

Key words: minors, crimes by minors, level, dynamic, structure of crimes, committed by minors, determination of crimes by minors, crime prevention.